

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Iskola
Eszmetörténeti Műhely

Gátas József

Trónlátomás a színpadon
Ezekiélosz *Exagógé* című drámájának politikatörténeti olvasata
Doktori (PhD) értekezés
tézisei

A doktori iskola vezetője: Dr. Fröhlich Ida DSc

A műhely vezetője: Dr. Fröhlich Ida DSc

A disszertáció témavezetője: Dr. Fröhlich Ida DSc és Dr. Lautner Péter

2014

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Az *Exagógé* című szöveg a hellénisztikus kori zsidó irodalom egyetlen fennmaradt drámája és a korszak drámairodalmának leghosszabb töredéke. A feltehetően Kr. e. 2. században élt alexandriai zsidó költő, Ezekielosz műve, amely az egyiptomi kivonulás történetét mondja el a dráma műnemében, a feldolgozott szakasz a *Kivonulás* könyvének első tizenöt fejezete. A szöveget Alexandrosz Polühisztór használta fel a mára már elveszett *A zsidókról* című munkájához. Kaiszareai Euszebiosz (*Praep. Ev.* 9.28.2-4 és 9.29.5-16.) egyházatya pedig az ő művéből vonatolta ki a ma is olvasható 269 sornyi iambikus trimetert. Ezekieloszra utal és *Exagógé* fragmentumot őrzött meg Alexandriai Kelemen (*Strom.* 1.23.) is, de az a korábbi vélemény, mely szerint Szalamiszi Epifániosz is idéz az *Exagógéból* (*Panarion* 64.29.6-30.1), mára tarthatatlannak bizonyult.

Az egyetlen hellénisztikus zsidó dráma tehát egy pogány és egy keresztény szerző tollain át maradt az utókorra. Sok hellénisztikus kori zsidó szöveghez hasonlóan az *Exagógét* is keresztény szöveggént olvasták és a dráma feltételezett születési idejétől mintegy kétezer évnek kellett eltelnie, hogy a tizenkilencedik századi német filológusok újra a zsidó irodalom térképére helyezték. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a ma is olvasható fragmentumok hozzávetőlegesen negyedét teszik ki az eredeti műnek, de a legújabb, a szöveget dramaturgiai és színháztörténeti szempontból vizsgáló eredmények tükrében úgy tűnik, a dráma nagyobb része maradt ránk.

A töredékesség mellett komoly probléma, hogy nincs a korszakból kellő hosszúságú, ma is olvasható olyan dráma, amellyel párhuzamba lehetne állítani. A darab nemcsak a klasszikus irodalom kutatóinak szolgál számos érdekességgel, hanem a hellénisztikus judaizmus szakértői számára is tartalmaz újdonságot.

Azért tartom fontosnak és rendkívül aktuálisnak Ezekielosz művének bemutatását, mert a kor, amiben az *Exagógé* született sok szempontból hasonló kérdések elé állítja a Kr.e. 2 évszázad végének és a Kr.u. 3 évezred

elejének emberét. Olyan kérdésekre például, hogy miként lehet egy gyorsan és kíméletlenül terjeszkedő politikai, társadalmi és nem utolsósorban gazdasági rendszerrel szemben a helyi identitást megőrizni? Mennyire tudja egy importált világ felfogás az egyén és a közösség viszonyát befolyásolni? Milyen eszközök állnak rendelkezésére egy saját hagyományában, de multikulturális társadalomban élő embernek arra, hogy világnézetét és szellemi örökségét bemutassa? Természetesen ezekre a kérdésekre egy fragmentumokban ránk maradt dráma nem fogja megadni a válaszokat, mégis segíthet a vizsgált korszak, valamint a jelen jobb megértésében.

A drámának kiváló magyar, német fordítása, valamint angol és francia kritikai kiadása van. A magyar nyelvű szakirodalomban is korán feltűnik, elsőként Szabolcsi Miksa, *A zsidók egyetemes története* című munkájában. A két legfontosabb monográfia Howard Jacobson *The Exagoge of Ezekiel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) és Pierluigi Lanfranchi (*L'Exagoge d'Ezechiel le Tragique: Introduction, texte, traduction et commentaire* (Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha 21) (Leiden: Brill, 2006) munkái. Jacobson elsősorban irodalmárként közelít a drámához, könyvében részletes bevezető és kommentár fogja keretbe a görög szöveget és annak fordítását, de a kommentár nem sorról sorra magyarázza a drámát, hanem a fragmentumok nagyobb egységeihez igazítva. Hasonlóan jár el Lanfranchi is, de nála a dráma zsidó háttere és a zsidó kulturális hagyományba ágyazottsága jobban előtérbe kerül. A ma elérhető legpontosabb kiadás és kommentár Lanfranchi monográfiája, amely a szöveg zsidó irodalomban betöltött szerepéből indul ki, de természetesen számításba veszi a klasszikus irodalmi modelleket is. A kutatástörténetre és a fragmentumok transzmissziójára nagy hangsúlyt fektet és kiemelten foglalkozik például a zsidóság és a színház viszonyával is.

A dráma fontossága és egyedisége ellenére a kutatástörténet meglehetősen későn kezdett foglalkozni a szöveggel. Amikor a klasszika-filológusok és a judaisztika kutatóinak látóterébe került, akkor elsősorban a dráma nem kanonikus alapokon nyugvó elemeit vizsgálták. A drámának három szakaszát sorolja a kutatás ebbe a kategóriába. Az első *Cippóra és Khosz párbeszéde*

(*Exag.* 66-67), a második, a disszertáció szempontjából legfontosabb *Mózes álma* (benne a trónlátomással) (*Exag.* 68-82) és a drámát záró *madárleírás* (*Exag.* 254-269)

A legtöbb vitát kiváltó szakasz egyértelműen Mózes álma. A szövegrész különlegessége, hogy Mózes álmában nemcsak felemelkedik és kinyilatkoztatást kap a Szináj hegyén, hanem a regáliákat is átadja neki a trónon ülő *nemes férfi*.

Mózes álmát számos kutató magyarázta és magyarázza misztikus elemként, így téve az *Exagógét* a korai zsidó misztika és a merkavah irodalom előfutárává. A jelen disszertáció fő célkitűzése azonban az, hogy bebizonyítsa, Ezekiélosz műve nem a korai zsidó misztika szövegkincséhez tartozik. Azok a dolgozatban részletesen idézett szakirodalmak, amelyek az *Exagógét* a korai merkavah látomás irodalom részének tartják, nem veszik figyelembe a dráma többi ránk maradt töredékét és a mű kontextusát. A trónlátomásra hathattak az ószövetségi és az apokrif irodalmak álmvíziói, égi utazásai és trónlátomásai, de maga az *Exagógé* nem része a korai misztika irodalmának. A dráma többi szakasza hűen követi a Septuagintát és a parabiblikus betoldások sem tartalmaznak hagyományon kívüli elemeket.

Célom azt bemutatni, hogy Ezekiélosz sokkal inkább a diaszpórikus zsidó hagyományban alkotott és a formanyelve ellenére a görög hatás a külsőségekre korlátozódik. Feltevésem szerint az *Exagógé* közönsége nem elsősorban a görög kultúrájú elit, hanem az elgörögösödésnek induló, de hagyományait kereső zsidó diaszpóra.

Állításom alátámasztásához belső és külső érveket egyaránt felsorakoztatok. A legfontosabb belső érv, hogy a mű középpontjában nem Mózes álma, de még csak nem is Mózes, hanem a Kivonulás és a pészah áll. A külső érv szerint a trónvízióknak van politikai olvasata is. A disszertációm kulcsgondolata, hogy az *Exagógé* Mózes első sorban politikai vezető, akinek összetett alakja számos forrásból táplálkozik. Mózes, mint király nem tekinthető új jelenségnek a Második Templom korában, így ebben a

hagyományban kívánom én is az *Exagógét* elhelyezni. Véleményem szerint Ezekielosz korának magasan képzett szerzője, aki nemcsak a zsidó hagyományt ismerte jól, hanem hellén műveltsége révén a filozófiai hagyománnyal is kapcsolatba került, valamint a klasszikus görög irodalmi előzményeket is behatóan tanulmányozta. Az állításom alátámasztása az ötödik fejezetben olvasható, ahol Ezekielosznál későbbi, az ő szövegét kivonatoló és felhasználó szerzőket hívok segítségül, elsősorban Alexandriai Philónt és Kaiszareiai Euszebioszt. Alexandriai Philón a *Mózes élete* című munkájában bizonyíthatóan használta Ezekielosz szövegét, Kaiszareai Euszebiosz pedig tudatosan szerkesztette a *Praeparatio Evangelica* kilencedik fejezetébe a drámát. Gondolatmenetem bizonyításához az egyházatya egy másik írását a Nagy Konstantinról szóló életrajzi munkáját is felhasználom. úgy gondolom, hogy a *Praeparatio Evangelica* egyes szakaszai királytükörként, speculum regis-ként is olvashatók és ebben a zsidó királyoknak, de különösen Mózesnek nagy szerep jut.

2. A követett módszertan

A disszertáció öt fejezetre tagolódik, az első fejezetben Abdéri Hékatiosz, Manethón, Artapanosz és Eupolemosz Mózesről és a Kivonulásról alkotott képével foglalkozom, és ezen keresztül mutatom be azt a szellemi környezetet, amiben az Ezekielosz műve is született, illetve fennmaradt. A fejezet nemcsak a szellemi környezet felrajzolása végett fontos, hiszen ezekről az auktorokról is Kaiszareai Euszebiosz *Praeparatio Evangelica* című munkájából tudunk.

Manethónt leszámítva a többi szerzőnél Mózes rendkívül sokoldalú személyiség, feltaláló, kultúrhérosz, törvényhozó és filozófus. Mózes korának szinte minden fontos tudományágához (asztrológia, matematika és filozófia) értett és tudását tovább is adta a pogány népek okulására. Az egyiptomi Kivonulás történetével foglalkozó zsidó szövegek tehát nem feltétlenül az ellenséges hangvételű görög történetírók munkáira adott válaszreakciók, vagyis külső kényszerre alkotott művek, hanem a diaszpóra létből fakadó nehézségek nyomán a közösségek belső igényére, saját maguk számára született munkák. Szándékosan nem különböztetek meg tehát pro- és antijúdaista szerzőket az alapján, ahogyan a zsidókról és a Kivonulásról írnak. Az egyiptomi rabságból való szabadulás története csak a zsidó irodalomban központi téma, a nem zsidó szerzőknél azonban értelemszerűen nem. Számukra Mózes és a Kivonulás története nem más, mint egy színes etnográfiai leírás origója.

A második fejezetben tárgyalom részletesen az *Exagógét*, kitérek a dráma kutatástörténetére és a szöveg drámairodalmon belül betöltött szerepére, valamint a feltételezett közönségére, a befogadói oldalra. Nagy hangsúlyt fektetek a *Kivonulás* könyvétől eltérő rövidebb szakaszokra is, mint például az egyiptomi „kölcson” megítélése. A befogadói oldal vizsgálatakor kitérek a dráma egyik legfontosabb, központi elemének a pészah leírásának vizsgálatára. Ha archetipikus pészahra nem is utal az *Exagógé*, de a pészah haggada korai gyökereit talán megtalálhatjuk benne. Nincs forrásunk arra

nézve, hogy az *Exagógét* bárhol előadták volna, így arról sem, hogy zsinagógában, vagy a Lanfranchi által feltételezett zsidó fesztiválokra került volna színpadra. Az, hogy egy midrás szerű, de mégis a befogadó kultúra irodalmi formájába öltött darab létrejöhesse, mindenképpen egy erős alexandriai zsidó közösség létét feltételezi, amely az asszimiláció és a be nem olvadás határán mozog. Az identitás építés mellett az *Exagógé* célja a pészah emlékezetének ápolása is.

A harmadik fejezetben a szöveg három korábban említett, a *Kivonulás* könyvétől legjobban eltérő bővítményeivel foglalkozom. A három szakasz többlet a Septuagintához képest, az elsőben találkozhatunk a más forrásból nem ismert Khosz figurájával, aki erősen ellenzi Mózes és Cippóra házasságát, a másodikban olvashatjuk Mózes trónlátomását és a harmadik pedig a szakirodalomban sokáig tévesen főnixként azonosított madárleírást foglalja magába. A harmadik fejezet részletesen a párbeszéd és a madárleírás vizsgálatát tartalmazza. Cippóra és Khosz párbeszéde túl rövid a szöveg mélyebb elemzéséhez, annyi azonban biztosan állítható, hogy a házasságot ellenző karakter is etióp származású. Az az állítás mely szerint Khosz Cippóra korábban kikoszorózott kéréje, esetleg a bátyja lenne, nem bizonyítható a szövegből.

A modern szakirodalomban a madárleírás azonosítása mitikus főnix madárral a kezdetektől fogva jelen volt. Ebben az alfejezetben Ezekielosz lehetséges forrásait keresem, majd bebizonyítom, hogy a szövegben található leírás nem hozható közvetlen kapcsolatba egyetlen valós illetve elképzelt madárral sem. Véleményem szerint a madár szintén a vezetői szerepet szimbolizálja, a többi madár királya (Exag. 265.: βασιλεὺς δὲ πάντων ὀρνέων / királya minden madárnak), amelyek követik őt. (Exag. 266-269). A motívum kapcsolatba hozható Mózes királtságával is.

A negyedik fejezet során a trónlátomás eddigi olvasatait, tudományos értékeléseit tekintem át. A zsidó irodalom számos égi utazást és trónlátomást ismer, de a trónátadásra nincs példa. Kiemelendő még az álomfejtő származása is, Raguél, Mózes apósa ugyanis midianita illetve az *Exagógé*

szerint líbiai. Ez azért különleges, mert az esetek többségében a zsidók fejtik meg a nem zsidó álmok álmaikat és nem fordítva.

Disszertációm e fejezetében Mózes álmát mind a zsidó, mind a görög hagyományban el kívánom helyezni. A zsidó irodalom trónlátomásai és álmofejtéssel kapcsolatos előképei mellett bemutatom a görög irodalomban szereplő álmok hatását is az *Exagógéra*. Nemcsak az *Exagógé* hagyományban való elhelyezését tartom fontosnak, hanem a kontextusát is, ezért külön foglalkozom a hellénisztikus zsidó irodalomban előforduló álmokkal. A trónlátomás kategorizálására adott korábbi modern válaszokat három csoportba különítettem el. Meglátásom szerint két nagy értelmezési kategória van: a misztikus és a szociológiai megközelítés. A harmadik „vegyes” kategóriába azokat az olvasatokat sorolom, amelyek kizárólag egy-egy szerzőhöz köthetőek és nem kaptak komolyabb támogatást más kutatóktól.

Azzal, hogy a történetileg az *Exagógét* megelőző trónlátomásokat sorrendbe állítva a lehetséges gyökereket keressük, figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy bármennyire is korának szellemi illetve irodalmi elitjébe is tartozhatott a szerző, nem tudjuk pontosan bizonyítani, hogy mely forrásokból dolgozott.

Az *Exagógé* összekötése a merkavah hagyománnyal önkényes, egyrészt mert egy későbbi korszakból vetít vissza elemeket, másrészt a misztika és a színpad világa nem összeegyeztethető. A misztikus élmények nem közösségiek és nem is a közösségnek szólnak, hanem individuális élmények. A trón és a többi elem megjelenése az *Exagógé* születésének idejében nem feltétlenül jelentette a szöveg misztikus irodalomhoz való sorolását. Akik a szakaszt a merkavah misztika felől közelítik meg, nem veszik figyelembe sem a dráma egészét, sem annak kulturális kontextusát.

A szociológiai megközelítések problémája, hogy bizonyíthatatlan társadalmi ellentéteket keres mögötte. A Henok-Mózes ellentét logikusnak hat, de a henoki irodalmak és az *Exagógé* között is különbségek vannak. Ezekielosz munkája messze nem annyira látványos és színes, mint a Henok neve alatt hagyományozódott irodalom. Henok utazása során olyan dolgokkal találkozott, amelyeknek nincs párja a földön. Ezekielosz egy szolid

álmajelentbe rejtette mondanivalóját és az álomban látott trónt is röviden írja le, a csillagok is pusztán égitestként vannak jelen, nem pedig angyalként.

Mózes látomásában az evilági hatalom jelképeit kapja, nem misztikus egyesülésben, hanem egy helycserében vesz részt, ráadásul a deifikáció jelensége igen messze áll a korszak zsidó gondolkodásától, de általában a zsidó gondolkodás fősodrától is. Mint az előző fejezet zárásaként már utaltam rá, aki színpadi művet ír, akár előadták azt, akár nem, olyan műfaji kötöttségekkel néz szembe, ami kizárja a bonyolult, misztikus értelmezéseket. Az *Exagógé* képi világa messze nem éri el a Henok neve alatt fennmaradt irodalmak vizualitását és teológiai mondanivalóját. Véleményem szerint az *Exagógé* egy „egyszerű” munka, amelynek az emlékezés és az emlékeztetés mellett nem titkolt célja a magyarázat és identitásteremtés és őrzés, valamint a szórákóztatás.

Azt nem tudhatjuk pontosan, hogy Alexandrosz Polühisztór miért válogatta be az *Exagógét* munkájába, de Kaiszareai Euszebiosz esetében biztosan állíthatjuk, hogy nem apologetikus, hanem oktató és propagandisztikus célból nyúlt a nühöz. Nagy Konstantinnak, mint az első keresztény uralkodónak nem voltak előképei a jó kormányzáshoz, így össze kellett állítani számára egy speculum regist, ahol a nagy elődök tetteivel találkozhatott. Véleményem szerint Kaiszareai Euszebiosz egyházatya úgy válogatott a *Praeparatio Evangelica* kilencedik könyvében a zsidó szerzők munkái közül, hogy szem előtt tartotta azok hasznosságát egy keresztény király-ideológia szempontjából.

Disszertációm utolsó fejezetében elsőként a Héber Biblia, valamint az *Exagógé* Mózesről, mint királyról alkotott elképzelését mutatom be. A második alfejezetben Mózes, mint királyt mutatom be Alexandriai Philón *De Vita Mosis* című életrajzi munkája alapján. A *De Vita Mosis* megírásához Alexandriai Philón bizonyítottan használta az *Exagógét*, amire nemcsak frazeológia, hanem exgetikai bizonyítékok is vannak. Véleményem szerint az *Exagógé* és a *De Vita Mosis* Mózesre ugyanannak a hellénisztikus ideális királyról szóló hagyománynak a tagja. Kaiszareai Euszebiosz Mózesről

alkotott képével fejezem be a fejezetet, egyúttal alátámasztva a szövegek közötti kapcsolatot és az *Exagógé* politikatörténeti értelmezésének helyességét.

Alexandriai Philónhoz hasonlóan Kaiszareai Euszebiosz is kihasználja a Mózes-Platón párhuzamot. Ahogy a *De Vita Mosisben* olvashatunk az ideális király platóni képéről, úgy a *Praeparatio Evangelicában* is többször előkerül, hogy a görögök tudása Mózesstől származik (*Praep. Ev.* 9.6.23, 11.18), sőt a „keresztény Mózes” megalkotásában Kaiszareai Euszebiosz odáig megy, hogy a szentháromság tanát is tőle eredezteti (*Praep. Ev.* 11.20).

A *Praeparatio Evangelica* kilencedik könyvének középpontjában Mózes élete áll, de ez a Mózes már nem az Ószövetség Mózese, hanem a Kaiszareai Euszebiosz által kiválogatott zsidó és nem zsidó hellénisztikus szerzők Mózese, akiktől az egyházatya tudatosan azokat a szakaszokat szerkesztette művébe, amelyek megfeleltek a céljának. Az *Exagógé* olyan szerzőkkel kerül egy kategóriába, mint Eupolemosz, aki szerint minden tudás, köztük az írás képessége is Mózesstől származott, Artapanosz, kinek Mózese még messzebb megy, egészen az egyiptomi állatkultuszok meghonosításáig. Ezekielosz drámája ebben a kontextusban a legvisszafogottabbak közé tartozik, de feladata fontos, mert itt jelenik meg Mózes konkrét megkoronázása és királyként való bemutatása.

3. Az új eredmények

Ezekielosz *Exagógéja* az egyetlen hellénisztikus zsidó dráma amely, ha töredékesen is, de ma is olvasható. Számos kézen ment keresztül mialatt feltehetően Alexandriából a berlini zsidó értelmiség látókörébe került és onnan a mai tudományos diskurzusba. Egy ilyen enigmatikus szöveg nemcsak a saját maga értelmezését generálja, hanem a különböző tudományos elméletek és megközelítések is saját elképzeléseiket keresik benne. Nemcsak a modern kutatás számára különleges ez a dráma, hiszen a szöveget kivonatoló Kaiszareai Euszebiosz gyűjteményében sincs se műfajában se tartalmában hasonló darab. Mint a bevezetőben írtam, a töredékesség mellett

komoly probléma, hogy nincs a korszakból kellő hosszúságú, ma is olvasható olyan dráma, amellyel párhuzamba lehetne állítani.

Disszertációm célja az volt, hogy bemutassam ennek a rendkívül színes és gazdag szövegnek egy olyan értelmezését, amely nem elsősorban későbbi korokból (mint például a merkavah misztika) vetít vissza, vagy társadalmi polémiákat keres (Henok és Mózes illetve Henok és Ádám) hanem a dráma Sitz im Lebenjéből indul ki.

Ahhoz, hogy az Exagógét vizsgálni tudjam, messziről kellett indulnom éppen ezért az első fejezet során azt a szellemi és kulturális helyzetet vázoltam fel amelybe politikailag (hellénizmus) beleszületett és amelyben fennmaradt (Kaiszareai Euszebiosz munkájában, a többi auktor között.) A második fejezetet szántam a dráma fokozatos megismerésének súlyozva azon elemei között, amelyek a disszertáció alapkérdéséhez, Mózes királyságához és a hellénisztikus királyideológiához kapcsolódott. A dolgozatom harmadik fejezetében a trónlátomás olvasatait tekintetem át. A szekundér irodalmak is ezt a szakaszt dolgozták fel és értelmezték legtöbbször. A negyedik és az ötödik fejezet a disszertáció novuma, a korábban meglévő politikai megközelítésű olvasatok kiegészítése és összekötése.

Összefoglalóan úgy gondolom, hogy Ezekielosz a dráma műnemében, annak formai keretei között hozott létre egy olyan alkotást, amely elsősorban a zsidó diaszpóra közösségeinek identitás erősítését és építését szolgálta. A trónlátomás Mózes földi királyságára utal, amely álomban Mózes a tökéletes hellénisztikus uralkodó.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Folyóiratcikkek

„*The Role of a Myterious Bird in a Fragmented Jewish Drama*” (Megjelenés alatt; a Third Enoch Graduate Seminar -on elhangzott előadás írott változata, 2010)

„*Herodotean influence on the book of Judith?*” (Megjelenés alatt; a Hatodik Deuterokanonikus Konferencián elhangzott előadás írott változata, 2009)

„*Hérodotosz és az aranyásó hangyák*”, In: Vallástudományi Szemle, 2008/3, 87–96.

„*Az örök visszatérés madara*”, In: Vallástudományi Szemle 2007/2, 63-77.

Kötetben megjelent tanulmányok

„*Trónvízió a színpadon*” (In: „*Vidimus enim stellam eius...*” Károli Gáspár Református Egyetem, L' Harmattan kiadó Budapest, 2011. Szerk.: Szávay László)

„*Bukott angyalok tanítása*” (In: „*Angyalok az ókortól Szent Tamásig*” L'Harmattan kiadó Budapest, 2011. Szerk.: Xeravits Géza)

Előadások

2013 „*Koszmosz a mózeskosárban*” Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IV. Nemzetközi Teológuskonferenciájára, 2013. november 30. Budapest

2011 „*Trónvízió a színpadon*” Fiatal Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciája, Károli Gáspár Református Egyetem, október 14. 2011, Budapest

- „*The Political Background of a Mystical Ascension*” International Conference on Political Power and Ideology in Biblical and Extra-Biblical Tradition, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2011. 05. 19., Budapest
- 2010 „*The Role of a Myterious Bird in a Fragmented Jewish Drama*” Third Enoch Graduate Seminar, PPKE-Btk, július 19-23. 2010, Piliscsaba
- „*Állati bűnök – bűnös állatok*” – *Miért ne fogyasszunk hiénát?* Az Erasmus Kollégium Vallás, Hagyomány, Modernitás és Ethnosz-Orientalizmus kutatócsoportjának konferenciája, ELTE, június 26. 2010, Budapest.
- 2009 „*Rókánál nagyobb, de kutyánál kisebb - egy fura szerzet Hérodotosz állatkertjéből*” Az Erasmus Kollégium Vallás, Hagyomány, Modernitás Kutatócsoportjának konferenciája, ELTE, június 25. 2009, Budapest.
- „*Herodotean Influence on the Book of Judith?*” Hatodik Deuterokanonikus Konferencia, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, május 14-15. 2009, Budapest
- „*Mózes a Mennyekben – adalékok egy trónvízióhoz*” Az Erasmus Kollégium Vallás, Hagyomány, Modernitás Kutatócsoportjának konferenciája, ELTE március 27. 2009, Budapest
- 2008 „*Ezékielosz Exagógé című drámája*” 2008 a Biblia éve – a Biblia, mint ősforrás című konferencia, KRE (Károli Gáspár Református Egyetem), december 5. 2008, Budapest